

Μιχάλης Π. Λυμπεράτος*

Η ματαίωση της διαδικασίας εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας στο Μεσοπόλεμο: Η συμβολή του Παλλαϊκού Μετώπου και των οργανώσεων της Αριστεράς

Η έννοια «διαδικασία εκφασισμού» που χρησιμοποιείται στον τίτλο του άρθρου είναι δάνειο από τον Νίκο Πουλαντζά και το βιβλίο του *Φασισμός και Δικτατορία*. Αφορά αυτό που αποτελεί και προσδιοριστικό στοιχείο της διαφοράς ανάμεσα στο φασισμό και σε άλλους τύπους κράτους έκτακτης ανάγκης, την σταδιακή, δηλαδή, διαδικασία μετατροπής του φασισμού ως μαζικού φαινομένου. Πρόκειται για μια διαδικασία που δεν συμπίπτει με την άνοδο του φασισμού στην εξουσία αλλά προηγείται αυτής, εξαιτίας μιας ηγεμονίας των φασιστικών λόγων και πρακτικών στο κοινωνικό επίπεδο. Μια ηγεμονία που δεν αφορά μόνο στην αναδιάταξη των σχέσεων μεταξύ των κυρίαρχων τάξεων αλλά κυρίως μια ειδική σχέση κυριαρχίας με τις κυριαρχούμενες τάξεις.

Σε αναφορά ιδίως με την εργατική τάξη, η διαδικασία εκφασισμού προϋποθέτει τις αλληπάλληλες ήττες της, την ανοικτή κρίση στο εσωτερικό της, την αδυναμία να επιβάλει «εφικτούς» στόχους, ενταγμένους, όμως σε μια μακροπρόθεσμη πολιτική στρατηγική. Είναι η καθήλωσή της σε οικονομικές και μόνο διεκδικήσεις, η απουσία πολιτικού προσανατολισμού και μια εν γένει ιδεολογική κρίση των πολιτικών της εκφράσεων.¹

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ:

Ο Μιχάλης Λυμπεράτος είναι ιστορικός, Δρ. Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Ν. Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία*, Αθήνα 2006. σ. 157-164.

Στην Ελλάδα, παρότι υπήρξε μια δικτατορία στη χώρα στα 1936, δεν υπήρξε και η επίτευξη της διαδικασίας εκφασισμού, στο μέτρο που ο φασισμός δεν εξασφάλισε ουσιώδες μαζικό έρεισμα. Για αυτό και ο Μεταξάς επιδόθηκε σε μια αγωνιώδη προπαγάνδα, προκειμένου να προσδώσει λαϊκή στήριξη στο καθεστώς του, ίδρυσε την ΕΟΝ με Αναγκαστικό Νόμο (334/7-11-1936), όπως και άλλες «μαζικές» οργανώσεις, ενώ δεν απώλεσε ποτέ την αμφιβολία του για το πραγματικό μέγεθος της δημοτικότητάς του.²

Το γεγονός της απουσίας μαζικής απήχησης του φασισμού στην Ελλάδα, κατά κανένα τρόπο δεν σημαίνει ότι δεν πραγματοποιήθηκε η απόπειρα εκφασισμού ή ότι δεν υπήρχαν οι αντικειμενικοί όροι για να ολοκληρωθεί μια τέτοια διαδικασία. Αντιθέτως, κατά το παράδειγμα της Γερμανίας και της Ιταλίας, και στην Ελλάδα υπήρχαν φασιστικές οργανώσεις κρούσης³ και αναπτύχθηκε πρωτοβουλία για τη δημιουργία φασιστικού κόμματος⁴ και αντίστοιχης συνδικαλιστικής οργάνωσης, χωρίς όμως επιτυχία.

Πρέπει, άλλωστε, να ληφθεί υπόψη, ότι ακόμα και τμήμα του επίσημου πολιτικού κόσμου βρέθηκε και στην Ελλάδα στις παρυφές του φασισμού. Μεγάλο μέρος του αντιβενιζελικού Τύπου ζητούσε επί μακρόν την υπέρβαση της «κοινοβουλευτικής παρωδίας»,⁵ ενώ και στον κεντρώο χώρο οι φασιστικές λύσεις έθελγαν ακόμα και φανατικούς αντιμοναρχικούς όπως ο Ν. Πλαστήρας. Βρίσκονταν δε υπό συζήτηση, τουλάχιστον από το 1929, εναλλακτικές «λύσεις» απέναντι στον κοινοβουλευτισμό, διανθισμένες με επιχειρήματα υπέρ του ιταλικού φασισμού⁶ και του εθνικοσοσιαλισμού,⁷ τα οποία υιοθετούσε ακόμα και ο Ελ. Βενιζέλος.⁸

2. Μ. Πετράκη, *Ο Μύθος του Μεταξά*, Αθήνα 2006, σ. 42-43, 84-85.

3. Σε αυτές πρέπει να προστεθούν και οι παραστρατιωτικοί σχηματισμοί πολιτευτών, όπως του Κονδύλη (οι Εθνικές Δημοκρατικές Νεολαίες, η Εθνικιστική Οργάνωσις,) οι «Κυνηγοί» αλλά και τα υπολείμματα των Λόχων Πολιτοφυλακής του Παγκάλου. Βλ. και Σ. Μαρκέτος, *Πώς Φίλησα το Μουσολίνι!* τόμ. Α', Αθήνα 2006, σ. 205-209.

4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα του Γ. Μερκούρη. Αναλυτική παρουσίαση των ομάδων αυτών στο Δ. Ι. Παπαδημητρίου, *Από το Λαό των Νομιμοφρόνων στο Έθνος των Εθνικοφρόνων, Η Συντηρητική Σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα 2006, σ. 86-109.

5. Καθημερινή 7-1-1934.

6. Π. Νούτσος, «Συνιστώσες της ιδεολογίας του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου», στο *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικτατορία, Κατοχή, Αντίσταση*, Αθήνα 1989, σ. 62-67.

7. Σειρά διανοουμένων διαχειρίζονταν τα ιδεολογικά αυτά στοιχεία, πολλούς από τους οποίους αξιοποίησε αργότερα το μεταξικό καθεστώς, Χρ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού Αιώνα, Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β', Αθήνα 2003, σ. 108-109.

8. Μ. Mazower, *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 2002, σ. 346-348.

Επιπλέον, πολιτικοί με εθνική εμβέλεια, όπως ο Κονδύλης και ο Μεταξάς δήλωναν ευθέως θαυμαστές του «συντεχνιακού κράτους»,⁹ όπως άλλωστε και παλαίμαχοι πολιτικοί (Κ. Ζαβιτζιάνος, Α. Μιχαλακόπουλος κ.λπ.) που δεν φείδονταν να εκθειάζουν ακόμη και τον Χίτλερ. Την ίδια στιγμή που τομείς του κρατικού μηχανισμού είχαν αυτονομηθεί από την εκτελεστική εξουσία, δημιουργώντας δομές φασιστικοποίησης του κράτους. Ιδίως η Χωροφυλακή και η Αστυνομία, είχαν φτάσει στο σημείο να αναμειγνύονται ακόμα και σε απόπειρες δολοφονίας πολιτικών, όπως αυτή του Βενιζέλου στα 1933, ενώ στρέφονταν, κατά το δοκούν, κατά πολιτικών εκδηλώσεων όλου του δημοκρατικού φάσματος.¹⁰ Μάλιστα, υποχρέωσαν ακόμη και σε εξαναγκαστική ψηφοφορία τμήμα του πληθυσμού (π.χ στις εκλογές του Ιουνίου του 1935). Μέσα στο Υπουργείο Εσωτερικών υπήρχαν μηχανισμοί που αποφάσιζαν εκτοπίσεις πολιτών και επιδίωκαν την ίδρυση οργανώσεων καταπολέμησης του συνδικαλισμού. Επιπλέον, ήδη από τα 1928 το κράτος παρενέβαινε αυταρχικά στο κοινωνικό πεδίο, έχοντας επιβάλει υποχρεωτική διαιτησία στις εργασιακές διαφορές,¹¹ νομιμοποιώντας τους απεργοσπαστικούς μηχανισμούς και καταστέλλοντας κατά συρροή τις απεργιακές εκδηλώσεις.¹² Μόνο τα μέτρα περί «Ιδιώνυμου Εγκλήματος» που καταδίκάζαν κάποιον ακόμα και για την έκφραση αριστερών ιδεών,¹³ οδήγησαν στην περίοδο 1928-1934 σε χιλιάδες συλλήψεις και καταδίκες ενώ δολοφονήθηκαν με ευθύνες των αστυνομικών Αρχών 37 άτομα.¹⁴

Πέραν αυτού, η ίδια η πολιτική αστάθεια που χαρακτηρίζει όλη την περίοδο από τα 1922 έως τα 1935 αποσταθεροποιούσε τις σχέσεις πολιτικής αντιπροσώπευσης, σε συνδυασμό με την κατάρρευση της δραχμής στα 1932 και τον αντίκτυπο από τις εξελίξεις στη Γερμανία μετά τα 1933. Ο στρατός από την άλλη, έχοντας αναδειχθεί σε κύριο παράγοντα της πολιτικής διαδικασίας, λειτουργούσε ως μηχανισμός προαγωγής του υποτιθέμενου «υγιούς» κοινοβουλευτισμού, μέσω δεκάδων «στρατιωτικών συνδέσμων» και πραξικοπημάτων.¹⁵

9. Ο Κονδύλης καλλιεργούσε μια δημόσια εικόνα ανάλογη με αυτή του Χίτλερ, (χαλύβδινη ισχύς, θεληματικότητα, αυτοδημιούργητος, με στρατιωτικό δαιμόνιο), Σπ. Μαρκέτος, ό.π. σ. 296-297.

10. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η επίθεση το μεσημέρι της 15ης Φεβρουαρίου 1933 στο Ενωτικό Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης με αποτέλεσμα 7 νεκρούς και 10 βαριά τραυματίες Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1933-1936)*, τόμ. Δ', Αθήνα 1994, σ. 92.

11. Όπως σημειώνει ο Σπ. Μαρκέτος, στην ουσία αυτό που διαφοροποιούσε τον Βενιζέλο της περιόδου αυτής από το φασισμό ήταν η κατηγορηματική απόρριψη του επεκτατικού αλυτρωτισμού, Σ. Μαρκέτος, ό.π. σ. 252.

12. Χρ. Χατζιωσήφ, «Κοινοβούλιο και Δικτατορία», ό.π., σ. 98-100.

13. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε Κρίση*, Αθήνα 1986, σ. 360.

14. Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, Αθήνα 1985, σ. 444.

15. Ο στρατηγός Παπάγος ίδρυσε το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, ο υπουργός Στρατιωτικών Γ. Κονδύλης έφτιαξε δική του επετηρίδα αξιωματικών, ενώ οι οπαδοί του Πλαστήρα συγκρότησαν

Επιπροσθέτως, και η οικονομική εξαθλίωση δημιουργούσε όρους εκφασισμού, δεδομένου ότι η ανεργία στα αστικά κέντρα είχε φτάσει στο 30% του συνόλου των μισθωτών,¹⁶ οι μισθοί εξακολουθούσαν κάθε χρόνο να συμπιέζονται, (μειώθηκαν κατά 13% μεταξύ 1930-1935),¹⁷ ενώ το 75% των εργατικών οικογενειών είχαν εισόδημα κατώτερο του ελάχιστα δυνατού. Στον αγροτικό χώρο η πλειοψηφία είχε αρνητικό εισόδημα από τις γεωργικές απασχολήσεις.¹⁸ Φαινόμενα μαζικής εξαθλίωσης, κλοπών, ζητιανιάς αλλά και αυτοκτονιών λόγω της πείνας, που εμφανίστηκαν στην αφετηρία του εκφασισμού στη Γερμανία, συνέβαιναν και στην Ελλάδα.¹⁹

Συν τοις άλλοις, το στοιχείο της πολιτικής βίας στις μαζικές εκδηλώσεις ήταν διάχυτο²⁰ αφού η Ελλάδα συνταρασσόταν από βίαια συλλαλητήρια συχνά ασυντόνιστα και σπασμωδικά.²¹ Μέσα σε αυτό το κλίμα ήταν πολύ εύκολο να ανακυκλωθεί η βία και να εκτραπούν οι κοινωνικές διαμαρτυρίες σε εκδηλώσεις φασιστικά καθοδηγούμενες,²² παρά τη θεωρία του Ελ. Βενιζέλου ότι ο φασισμός δεν ταίριαζε στην ιδιοσυγκρασία (;) του Έλληνα. Αλλά και η μικροαστική τάξη της χώρας, προϊόν μιας εμπορευματοποίησης που εξιδανίκευε τη μικρή ιδιοκτησία έναντι ακόμα και του ίδιου του ύψους του εισοδήματος,²³ ήταν επιρρεπής²⁴ σε λογικές²⁵ «υπέρβασης» των αντιθέσεων δημοκρατίας,²⁶ μοναρχί-

τη «Δημοκρατική Άμυνα».

16. Το Νοέμβριο του 1935 από τη ΓΣΕΕ δόθηκαν στοιχεία ότι οι άνεργοι τη χρονιά αυτοί υπερέβαιναν τους 130.000.

17. M. Mazower, ό.π., σ. 341.

18. Βλ. και Κ. Βεργόπουλος, «Η Ελληνική Οικονομία από το 1926 ως το 1935», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1978, σ. 341-342.

19. Σ. Χάφνερ, *Αψηφώντας τον Χίτλερ, Ιστορία ενός Γερμανού (1914-1933)*, Αθήνα 2004, σ. 43.

20. Για το ρόλο της βίας και της πόλωσης στη Γερμανία στην ενίσχυση του φασισμού βλ. I. Kershaw, *Hitler 1889-1936*, New York 1999, σ. 378-381.

21. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο στην Καλαμάτα, το Μάιο του 1934, στην εκεί απεργιακή κινητοποίηση υπήρξαν 7 νεκροί και 16 τραυματίες.

22. Να σημειωθεί, ότι τα Τάγματα Εφόδου του Χίτλερ αξιοποίησαν αυτήν την κοινωνική αγανάκτηση και έδωσαν πραγματικές μάχες στους δρόμους κατά των κομμουνιστών, προκειμένου να επιβάλουν το δικό τους νόμο στους μαζικούς χώρους, W. Shirer, *Η Άνοδος και η Πτώσις του Γ' Ράιχ*, Αθήνα χ.χ, τόμ. Α', σ. 255.

23. Β. Φίλιας, «Κοινωνική Ένταξη και Συνείδηση», στο *Δοκίμια Κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1974, σ. 62.

24. Το ίδιο και οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι διανοούμενοι λόγω της σημαίνουσας θέσης τους στο κράτος, βλ. και Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαράγωγή*, Αθήνα 1977 σ. 214-215.

25. Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, Αθήνα 1977, σ. 103.

26. Είναι ευνόητο ότι η πτώχευση στα 1932, λόγω της παγκόσμιας κρίσης, επηρέασε ακόμη

ας και φιλελευθερισμού.²⁷ Και αυτά τη στιγμή που οι τοπικές Αρχές επέτρεπαν στους εργοδότες να συγκροτούν ομάδες «προστασίας»²⁸ έναντι των απεργών,²⁹ και η ανεξέλεγκτη αστυνομική βία οδηγούσε ως αντίπραξη σε καταλήψεις λιμανιών (Ηράκλειο), εμπρησμούς και καταστροφές τραπεζών, σιδηροδρομικών σταθμών και πολυτελών επαύλεων.³⁰

Ωστόσο, και παρά τις προϋποθέσεις αυτές, δεν κατέστη δυνατό να αποκτήσει απήχηση ο φασιστικός λόγος αλλά και οι αντίστοιχες πρακτικές στην Ελλάδα. Το παρακράτος περιορίστηκε να λειτουργεί ως ολιγομελείς «συμμορίες» εκτός της κοινωνικής νομιμότητας και οι «μαζικές» εκδηλώσεις των ακραίων δεξιών περιορίστηκαν στο έπακρο.³¹ Στις δε εκλογές του 1936 τα κόμματα του Κονδύλη και του Μεταξά, που πρόβαλαν τη συγγένειά τους με το διεθνή φασισμό, κυριολεκτικά συντρίφτηκαν.³²

Προφανώς, τα αίτια πρέπει να αποδοθούν σε ιδιομορφίες του ελληνικού καπιταλισμού της εποχής, στις σχέσεις και τις επιδιώξεις των κυρίαρχων στρωμάτων, την πλασματική αναζωπύρωση του «εθνικού διχασμού» στα 1932-34, την πρόσδεση στη Βρετανία, αλλά και την ιδιομορφία των μικροαστικών στρωμάτων της χώρας, ιδίως ως προς την ραγδαία μαζικοποίησή τους την δεκαετία του 1930.³³ Να σημειωθεί, όμως, ότι κανείς από τους παράγοντες αυτούς δεν εξηγεί επαρκώς τη μη φασιστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας. Ο φερόμενος

περισσότερο τα στρώματα αυτά. Γιατί παρά τις μετέπειτα σημαντικές αναπτυξιακές επιδόσεις του ελληνικού καπιταλισμού, η ραγδαία επιδείνωση τη θέσης της εργατικής τάξης στη χώρα, η αύξηση των τιμών καταναλωτή και η αύξηση της ανεργίας (με διπλασιασμό της στα 1935 σε σχέση με τα 1928), ενίσχυσαν τις κοινωνικές φοβίες, Κ. Βεργόπουλος, *Εθνισμός και Οικονομική Ανάπτυξη*, Αθήνα 1978, σ. 92-93.

27. M. Mazower, ό.π., σ. 220.

28. Καταγγελίες για Θεσσαλονίκη, Ηράκλειο στο Ριζοσπάστης 24 και 25-5- 1936.

29. Να σημειωθεί, ότι και στη Γερμανία τέτοιες συμμορίες αξιωματικών που έδρασαν εναντίον των εργατών στα 1918 αποτέλεσαν τον πυρήνα των μαζικών οργανώσεων του Χίτλερ. Βλ. και Σπ. Λιναρδάτος, *Η Εξωτερική Πολιτική της 4ης Αυγούστου*, τόμ. Α', Αθήνα 1975, σ. 11.

30. Για τα γεγονότα της Καλαμάτας, το Μάιο του 1934 και τον αντίκτυπό τους, Β. Νεφελούδης, *Αχτίνα Θ'*, Αθήνα 1974, σ. 84.

31. Επηρέασαν πολιτικά μόνο στην περίπτωση των διαδηλώσεων στην Αθήνα, τον Απρίλιο του 1935, κατά των μετεχόντων αξιωματικών στο κίνημα Πλαστήρα. Ήταν τα «κοινωνικά αποβράσματα των Αθηνών», Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ Δύο Πολέμων*, τόμ. Β', Αθήνα 1955, σ. 357.

32. Το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Μεταξά πήρε το 3,9% των ψήφων με αντίστοιχα ποσοστά για το κόμμα του Κονδύλη. Ειδικά στις εκλογές του 1932 ο Μεταξάς πήρε το σύνολο των ψήφων του σε Κεφαλλονιά (Μεταξάς), στην Αρκαδία (περιοχή του υπαρχηγού του Τουρκοβασίλη) και στην Ηλεία (Ι. Γιαννόπουλος). Ο Κονδύλης είχε απήχηση μόνο στη Θεσσαλία από όπου καταγόταν ο ίδιος και σε μερικές περιοχές της Μακεδονίας.

33. Γ. Μηλιός, *Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός*, Αθήνα 1988, σ. 289.

ως πιο ισχυρός, η πρόσδεση δηλαδή στη Βρετανία, δεν θα μπορούσε να αποτρέψει μια τέτοια διαδικασία, αφού όπως έδειξε η περίπτωση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, Βρετανοί και Γάλλοι δεν αντέδρασαν καθόλου στα εκεί, φασιστικής έμπνευσης, πραξικοπήματα, κατά βάση ικανοποιημένες από το γεγονός ότι διορίστηκαν ως υπουργοί Εξωτερικών φιλοδυτικοί πολιτικοί και τα νέα καθεστώτα δεν έθιξαν τα συμφέροντά τους.³⁴

Στην ουσία, η πραγματική συνισταμένη της ματαίωσης του μαζικού εκφασισμού, ως προς το σκέλος των υποκειμενικών της όρων, δεν μπορούσε να είναι άλλη από την ίδια τη δράση της εργατικής τάξης της χώρας και των οργανώσεών της. Γιατί σε αντίθεση με άλλες χώρες, αυτή δεν διήλθε την κρίση που εξάπλωσε τον φασισμό στην Ευρώπη, δεν επέδειξε την ίδια μορφή πολιτικής αδυναμίας, δεν εγκλωβίστηκε σε έναν αμυντικό εργατισμό, όπως, για παράδειγμα, στη Γερμανία.³⁵ Οι απεργίες της όλο και περισσότερο εξελίσσονταν σε πάνδημες διαμαρτυρίες, που επεκτείνονταν σε όλα τα κυριαρχούμενα στρώματα του πληθυσμού.³⁶

Το μεγάλο πλεονέκτημα στην Ελλάδα ήταν ότι, ως συνέπεια του γεγονότος ότι πρακτικές φασιστικού χαρακτήρα δέσποζαν ήδη από τις αρχές του αιώνα σε όλους τους εργασιακούς χώρους, ακόμα και με τη μορφή ομάδων «προστασίας» της εργοδοσίας κατά των απεργών, κατέστη απολύτως ευκρινές, πράγμα που συνδέθηκε με τις υπάρχουσες εμπειρίες κοινωνικών αγώνων, ότι ο φασισμός έπρεπε να αντιμετωπιστεί «από τα κάτω»,³⁷ και μάλιστα και με τη μορφή του πολιτικού ακτιβισμού. Βασική προϋπόθεση ήταν αυτό να συνδυαστεί με την παράλληλη ανάπτυξη κινηματικών διαδικασιών³⁸ και πέραν των ορίων της εργατικής τάξης ώστε να κατευθυνθεί η κοινωνική δυναμική προς αριστερές πολιτικές λύσεις.³⁹

34. Βλ. και E. Turczynski, «Η Κρίση Δημοκρατίας και του Κοινοβουλευτισμού στην Ν.Α Ευρώπη» στο *Η Ελλάδα 1936-1944*, Αθήνα 1989, σ. 2-3.

35. Κάποιοι Γερμανοί αντιφασίστες μίλησαν για μια άνανδρη προδοσία όλων των πολιτικών ηγεσιών έναντι της επιβολής του χιτλερισμού στα 1933, όπου μάλιστα οι σοσιαλδημοκράτες αρκέστηκαν απλά να δηλώσουν και αυτοί εθνικιστικές, Σ. Χάφνερ, ό.π., σ. 128-133.

36. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα γεγονότα στην Καλαμάτα, τον Μάιο του 1934, όπου η βίαιη αντίδραση του κράτους αντιμετωπίστηκε με κλείσιμο καταστημάτων και γενική απεργία που επεκτάθηκε στα τριτοβάθμια συνδικάτα αλλά και σε άλλες πόλεις. Β Νεφελούδης, *Μαρτυρίες*, Αθήνα 1984, σ. 183. Το ίδιο συνέβη και στο Βόλο με τους καπνεργάτες στις 31 Μαΐου 1934, στην Πάτρα, όταν απήργησαν οι εργάτες της Πειραιϊκής Πατραϊκής, το Σεπτέμβριο του 1934. Βλ. *Το Εργατικό Κίνημα στην Πάτρα την περίοδο 1933-34*, Πειραιάς 1988, σ. 4-6, ή στο *Ηράκλειο και τη Μεσσηνία το καλοκαίρι του 1935*.

37. E. Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*, Αθήνα 1995, σ. 155.

38. Ν. Ζαχαριάδης, *Θέσεις για την Ιστορία του ΚΚΕ*, Αθήνα 1945, σ. 46.

39. Ο Μ. Τορέζ, γραμματέας του ΚΚ Γαλλίας, είχε επισημάνει ότι χωρίς τη διεύρυνση της

Αυτό ακριβώς εξηγεί και τη μοναδικότητα του ΕΑΜ της Κατοχής: την ικανότητα συγκρότησης μιας κοινωνικής συμμαχίας υπό τη σχετική ηγεμονία της εργατικής τάξης στη βάση μιας κοινής αντιφασιστικής πλατφόρμας. Το ΕΑΜ και οι οργανώσεις του, έκφραση αυτής της ηγεμονίας, αποτύπωναν παράλληλα μια διαδικασία πολιτικών συνθέσεων, πολύ πέραν μια πατριωτικής σύμπλευσης. Συνθέσεις που συντελέστηκαν με πρόπλασμα την μεσοπολεμική περίοδο, στο μέτρο που κατέστη δυνατό τα κομμουνιστικά και τα εργατικά κόμματα της εποχής να εδραιώσουν μια σχετικά σταθερή σχέση με την εργατική τάξη και το κίνημά της, να μην κλονιστεί η ιδεολογική τους συνοχή, με άξονα την μαρξιστική ιδεολογία (ακόμα και οι σοσιαλιστές της εποχής ήταν μαρξιστές) ενώ ο αριστερός οικονομισμός να υποστεί μια σταδιακή υποχώρηση.⁴⁰ Δεν ευνοήθηκε, δηλαδή, ούτε μια ηττοπαθής λογική αλλά ούτε και μια μικροαστική «εκρηκτική» αντικαπιταλιστική νοοτροπία που ευνόησε το φασισμό στην Ευρώπη.⁴¹ Ακόμα και οι σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, όπως τα Ανεξάρτητα Συνδικάτα, η ΓΣΕΕ κ.λπ., παρά την αντιπαλότητα με τις κομμουνιστικές δυνάμεις,⁴² προσδιορίστηκαν από τις συνθήκες αντιφασιστικής όσμωσης που σταδιακά επικράτησαν και προσπάθησαν με μεγαλύτερη συνέπεια από ό,τι αλλού να εκπληρώσουν τις απαιτήσεις του μανιφέστου της Ζυρίχης της Σοσιαλιστικής Διεθνούς, της 18ης Φεβρουαρίου 1933, προκειμένου να σχηματιστούν ενιαία αντιφασιστικά μέτωπα σε συνεννόηση με την κομμουνιστική Διεθνή.⁴³

Να σημειωθεί, ότι το όλο εγχείρημα δεν ήταν καθόλου απλό. Εκτός από την ανασύνταξη του εργατικού κινήματος στη βάση ενιαίων πρακτικών, απαιτούσε και την ενσωμάτωση στο αντιφασιστικό πρόγραμμα μιας ευρύτητας κοινωνικών συμφερόντων. Προγραμματικές δηλαδή συμμαχίες, ιδίως με τμήματα της μικροαστικής τάξης, των οποίων η φοβία έναντι της κρίσης γεννούσε δυσπιστία, συντηρητισμό και κοινωνικό αμυντισμό.⁴⁴

δράσης και των στόχων του αντιφασιστικού κινήματος υπήρχε άμεσος κίνδυνος να επαναληφθεί το γερμανικό φαινόμενο με την επιβολή του εθνικοσοσιαλισμού, «Ομιλία στη Συνέλευση των μελών του ΚΚΓ της περιφέρειας του Παρισιού», Ριζοσπάστης 1-1-1935.

40. Αντίθετα, στη Γερμανία ο φασισμός επιβλήθηκε ως συνέπεια και του γεγονότος ότι από τα 1922 έως τα 1932, ο αριθμός των απεργιών μειώθηκε και τα μέλη των συνδικάτων έχασαν έως τα 2/5 των μελών τους, κυρίως λόγω της απέλπιδας προσπάθειας των σοσιαλδημοκρατικών οργανώσεων να ενισχύσουν τη δημοκρατία της Βαϊμάρης, Ο. Φόστερ, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος*, Αθήνα, σ. 98.

41. Ν. Πουλαντζάς, *ό.π.*, σ. 164.

42. Λόγω κυρίως της πολιτικής του σοσιαλφασισμού του 6ου Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς (1928).

43. *Σοσιαλιστική Επιθεώρηση*, τεύχ. 4, Απρίλιος 1933, σ. 63.

44. Δέσ. Παπαδημητρίου, «Το Ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα 1936-1949, Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», στο *Η Ελλάδα 1936-1949, Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο*, (επιμ. Χ. Φλάισερ), Αθήνα 2003, σ. 138-139.

Μια τέτοια πειστική στρατηγική προϋπέθετε απaréγκλιτα πρωτοβουλίες ώστε να διαλυθεί η καχυποψία που γεννούσαν τα εργατικά αιτήματα.⁴⁵ Σε αυτή τη βάση, στο κομμουνιστικό κόμμα της χώρας έπεφτε πιθανόν το δυσανάλογο βάρος, όχι μόνο να οργανώσει κινηματικές διαδικασίες βάσης, αλλά και να διευρύνει τα όρια της κοινωνικής απεύθυνσης των διαδικασιών αυτών ώστε η υπόθεση να μην εξελιχθεί σε μια στρατηγική εργατικών «χαρακωμάτων», απομονωμένων από τον κοινωνικό ιστό.

Το πρόβλημα, όμως, ήταν ότι το ΚΚΕ ακολούθησε πριν τα 1933 μια στρατηγική πολιτικού απομονωτισμού, όπως επικαθοριζόταν από τις επιταγές της Κομμουνιστικής Διεθνούς και τις αναλύσεις περί καταστροφικής κρίσης του καπιταλισμού. Έτσι, ενώ στην πράξη είχε ήδη από τα 1931 κατορθώσει να φέρει σε επαφή στο ίδιο κινηματικό πεδίο ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις, ταυτόχρονα φαλκίδευε συστηματικά την πολιτική διάσταση αυτών των σχέσεων.

Τα πράγματα, όμως άλλαξαν από τον Ιανουάριο του 1934, όταν η 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, έναντι του κλονισμού που επέφερε η επιβολή του φασισμού στη Γερμανία,⁴⁶ αναγνώρισε ότι μοναδική απάντηση στο φασισμό, ήταν η πολιτική των συνθέσεων.⁴⁷ Ένα ακόμα βήμα έγινε στο 5ο Συνέδριό του, δύο μήνες μετά, όταν έθετε πλέον ως στρατηγικό του στόχο την «κεραυνοβόλα αντιφασιστική κινητοποίηση» και τις επιτροπές πάλης σε «κάθε εργοστάσιο, χωριό, επιχείρηση και συνοικία».⁴⁸

Έτσι, η αναγόρευση των συνδικάτων σε «αντιφασιστικά φρούρια», στις 24 Απριλίου 1934, συνέτεινε ώστε να προκύψουν δεκάδες αντιφασιστικές επιτροπές στα εργοστάσια του Πειραιά, της Θεσσαλονίκης, του Βόλου και αλλού.⁴⁹ Ο φασισμός αναγορεύθηκε σε αυτόνομο πολιτικό φαινόμενο,⁵⁰ και η στρατηγική του «σοσιαλφασισμού»⁵¹ (να αποτελεί έναν από τους κύριους αντιπάλους η σοσι-

45. Ν. Ζαχαριάδης, ό.π., σ. 46.

46. Με βάση την κομματική διατύπωση «το μαχαίρι είχε φτάσει στο κόκαλο» «Για το Ενιαίο αντιφασιστικό Μέτωπο των Εργαζομένων, Ανοικτό Γράμμα», ό.π., σ. 84-86.

47. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 4, 1934-1940, «Η 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ», (Γενάρης 1943), Αθήνα 1975, σ. 18, 24 και 32.

48. ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, «Το 5ο Συνέδριο του ΚΚΕ, (Μάρτιος 1934)», ό.π., σ. 43 και 46.

49. Η σημαντικότερη φασιστική οργάνωση ήταν τα «ΕΕΕ», (Εθνική Ένωση Ελλάδος) η «Τρίαινα», το «Πανελλήνιο Εθνικό Μέτωπο», το «Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα», το «Κυρίαρχο Κράτος». Για το σύνολο των οργανώσεων αυτών και της εφημερίδες που τις στήριζαν («Τύπος», «Κράτος», «Εστία») βλ. και Γ. Ανδρικόπουλος, *Οι Ρίζες του Ελληνικού Φασισμού*, Αθήνα 1977, σ. 13 κ.ε.

50. Απόφαση, της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, Νοέμβριος του 1934, *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σ. 106, 108.

51. Για την «αριστερή αντιπολίτευση» στο ΚΚΕ (Αρχειομαρξιστές, Σπάρτακος κ.λπ.) βλ. και Κ. Παλούκης, «Η Αριστερή Αντιπολίτευση στο ΚΚΕ», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού Αιώνα*, τόμ. Β', ό.π., σ. 213-241 και Ε. Αστερίου, Γαβ. Λαμπάτος, *Η Αριστερή Αντιπολίτευση*

αλδημοκρατία), εγκαταλείφθηκε.⁵² Το «Αντιπολεμικό Μανιφέστο» του Ιουνίου του 1932, που υπέγραψαν προσωπικότητες των γραμμάτων και της επιστήμης (Βεάκης, Κοτοπούλη, Καζαντζάκης, Γληνός, Βάρναλης κ.ά.)⁵³ γίνεται έτσι η πλατφόρμα πάνω στην οποία επιχειρούνται οι συνθέσεις.

Στις 5 Οκτωβρίου 1934 το ΚΚΕ πετυχαίνει μια αρχική συμφωνία με το Αγροτικό Κόμμα (Α. Τανούλας, Α. Βογιατζής), το Σοσιαλιστικό Κόμμα (Στρ. Σωμερίτης), το Εργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (Γ. Πυρπασόπουλος), τη ΓΣΕΕ (Ι. Καλομοίρης) και τα Ανεξάρτητα Συνδικάτα (Γ. Λάσκαρης). Η συμφωνία προέβλεπε κοινό αγώνα ενάντια σε κάθε φασιστικό πραξικόπημα μέσω κοινών συγκεντρώσεων,⁵⁴ της προετοιμασίας μιας γενικής απεργίας και της αλληλοβοήθειας, αν τα μέλη μιας οργάνωσης δεχθούν φασιστική επίθεση.⁵⁵ Επιπλέον, από τις αρχές Ιουνίου 1934 τα Σοσιαλιστικά Κέντρα Αθηνών, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης, μετείχαν στην Πανελλαδική Αντιφασιστική Επιτροπή που συγκροτήθηκε.

Ωστόσο, εξαιτίας της δυσπιστίας που σωρεύθηκε τα προηγούμενα χρόνια, οι μαζικές εκδηλώσεις διαφώτισης δεν πραγματοποιήθηκαν, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες σε μια σειρά πόλεις (Δράμα, Κατερίνη, Λιβαδειά, Θεσσαλονίκη). Το βασικότερο, όμως εμπόδιο ήταν η ίδια η σύγχυση⁵⁶ που προκαλούσαν τα αλλεπάλληλα στρατιωτικά πραξικοπήματα της εποχής.⁵⁷ Δεδομένων των συνεπειών των κινημάτων αυτών, ιδίως ως τμήμα της καταστολής τους, πάνω στις εργατικές οργανώσεις, πράγμα που συνεπαγόταν διώξεις, εκτοπίσεις, διάλυση συνδικαλιστικών οργανώσεων κ.λπ.,⁵⁸ η κομμουνιστική Αρι-

στην Ελλάδα, Αθήνα 1995, ιδίως σ. 208-215.

52. Ο Π. Πουλιόπουλος προσπάθησε να προσδιορίσει το φασιστικό φαινόμενο ως την απροκάλυπτη δικτατορία της αντιδραστικής αστικής τάξης, που στηριζόταν «στις μαχητικές ορδές της μικροαστικής σκόνης και του εμφυλίου πολέμου για να ελευθερώσει τον κρατικό μηχανισμό μόνιμα και συστηματικά από τη σαβούρα των υπολειμμάτων της τυπικής δημοκρατίας». Παν. Πουλιόπουλος, *Δημοκρατική ή Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Ελλάδα;*, Αθήνα 2006, σ. 123-128.

53. Α. Ελεφάντης, *Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης, ΚΚΕ και Αστισμός στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1976, σ. 226.

54. Β. Νεφελούδης, *Ακτίνα Θ'*, ό.π., σ. 65.

55. «Σύμφωνο Κοινής Δράσης ενάντια στη στρατιωτικοφασιστική δικτατορία», *Ριζοσπάστης* 6-10-1934.

56. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η δικτατορία Παγκάλου (25 Ιουνίου 1925) που ακολούθησε τις μεγάλες κινητοποιήσεις και απεργίες της χρονιάς αυτής. Κ. Μοσχώφ, ό.π., σ. 435.

57. Από το πλαστηρικό πραξικόπημα του Σεπτεμβρίου του 1922 στο βασιλικό αντιπραξικόπημα του 1923, την παγκαλική δικτατορία του 1925, του Κονδύλη το 1926 και τα Βενιζελικά του 1933 και 1935 και με τελευταίο το φιλοβασιλικό του 1935.

58. Δεν είναι τυχαίο ότι αμέσως μετά το πραξικόπημα του Πλαστήρα του 1933, το ΚΚΕ έθετε θέμα επίσπευσης της συγκρότησης των αντιφασιστικών ενώσεων γιατί η Ελλάδα κινδύ-

στερά τους απέδιδε, ως επί το πλείστον, φασιστικό χαρακτήρα και μάλιστα προετοίμασε συλλαλητήρια για την αποτροπή τους.⁵⁹ Χαρακτηριστική η περίπτωση του πραξικοπήματος του στρατηγού Ν. Πλαστήρα τον Μάρτιο του 1933⁶⁰ όπου ΚΚΕ και Λαϊκοί κατέβηκαν στους δρόμους και συνέτειναν στη ματαίωσή του.⁶¹ Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι αμέσως μετά το κίνημα του 1935 έγιναν 6.000 μεταθέσεις αριστερών δασκάλων και καθηγητών και απολύθηκαν 520 δάσκαλοι, 50 επιθεωρητές και 90 καθηγητές.⁶² Άλλωστε, οι ίδιοι οι πρωταίτιοι των κινήματων αυτών υποδαύλιζαν την δυσπιστία των αριστερών πολιτικών οργανώσεων έναντι στα πραγματικά τους κίνητρα, σπεύδοντας να διαδηλώσουν τα φανατικά αντικομμουνιστικά τους αισθήματα⁶³ και να συνδέσουν τους πολιτικούς του στόχους με την ανάγκη «διόρθωσης» του κοινοβουλευτισμού.⁶⁴ Έτσι, ιδιαίτερα το πραξικόπημα του Μαρτίου του 1935 προκάλεσε μια έντονη κρίση στις σχέσεις του ΚΚΕ⁶⁵ και αρκετών σοσιαλιστών που δεν απέδιδαν στο πραξικόπημα αυτό παρά μόνο αντιμοναρχικές προθέσεις,⁶⁶ εν αντιθέσει με το ΚΚΕ που εξαιτίας του αναγόρευσε τον Βενιζέλο σε εκπρόσωπο της ιταλικής πολιτικής που με τα πραξικοπήματα αυτά προετοίμαζε μια αντίστοιχη δικτατορία στην Ελλάδα.⁶⁷

νευε άμεσα από τη στρατιωτικο-φασιστική δικτατορία. Ριζοσπάστης, 12 Μαρτίου 1933.

59. Το διάγγελμα του Πλαστήρα μετά το πραξικόπημα της 5ης Μαρτίου 1933 περιείχε επιθέσεις στο «δημαγωγικό κοινοβουλευτικό καθεστώς» και στον κομμουνισμό.

60. Α. Ελεφάντης, *Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης*, Αθήνα 1979, σ. 155.

61. Ειδικά για το κίνημα του Μαΐου του 1935 ένας από τους πρωτεργάτες, ο Στ. Σαράφης, σημείωνε ότι ούτε στις τάξεις των αξιωματικών υπήρχε ενιαία γραμμή αλλά «αλλοιώς το βλέπαμε εμείς το καινούργιο κράτος και αλλοιώς οι Βενιζελικοί και οι Πλαστηρικοί. ...οι Πλαστηρικοί νόμιζαν ότι έτσι θα αλώνιζαν», Στ. Σαράφης, *Ιστορικές Αναμνήσεις*, Αθήνα 1952, σ. 385.

62. Γ. Κατσαντώνης, *Η Αριστερή Παράταξη των Δασκάλων στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1998, σ. 91.

63. Α. Ελεφάντης, ό.π., σ. 155.

64. Ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του Βενιζέλου στο στράτευμα Ν. Πλαστήρας δεν έκρυβε και το θαυμασμό του για τον Μουσολίνι. Βλ. και Σπ. Μαρκέτος, ό.π., σ. 161.

65. Να σημειωθεί, ότι ακόμα και μέσα στις γραμμές του ΚΚΕ υπήρχε σύγχυση για το πραγματικό πολιτικό περιεχόμενο του κινήματος αυτού. Οι οργανώσεις της Θεσσαλονίκης και Μυτιλήνης του ΚΚΕ συμφώνησαν με την άποψη πολλών σοσιαλιστών ότι το πραξικόπημα αυτό είχε κατά βάση ένα αντιμοναρχικό περιεχόμενο. Γ. Κατσούλης, *Ιστορία του ΚΚΕ*, τόμ. Δ', Αθήνα 1978, σ. 97.

66. «Η Κρίση της 1-12 Μαρτίου 1935 και τα καθήκοντα του Παλλαϊκού Αντιφασιστικού Μετώπου», Η 3η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, ό.π., σ. 161-162.

67. Να σημειωθεί, ότι ακόμα και μέσα στις γραμμές του ΚΚΕ υπήρχε σύγχυση για το πραγματικό πολιτικό περιεχόμενο του κινήματος αυτού. Οι οργανώσεις της Θεσσαλονίκης και Μυτιλήνης συμφώνησαν με την άποψη πολλών σοσιαλιστών ότι το πραξικόπημα αυτό είχε ένα αντιμοναρχικό περιεχόμενο. Γ. Κατσούλης, τόμ. Δ', ό.π., σ. 97.

Ωστόσο, παρά την προσωρινή αυτή αναδίπλωση, στις 13 Ιουνίου 1935, το ίδιο το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ ζήτησε να χτυπηθεί με κάθε μέσο ο πολιτικός σεχταρισμός⁶⁸ που εμπόδιζε την αντιφασιστική συσπείρωση.⁶⁹ Μάλιστα, το Παλλαϊκό Μέτωπο πρότεινε συμφωνία ώστε προοπτικά το αντιφασιστικό μέτωπο να αποκτήσει ακόμα και κυβερνητική έκφραση.⁷⁰ Στις 12 Σεπτεμβρίου 1935, το ΚΚΕ διακοίνωσε⁷¹ ότι όχι μόνο δεν έθετε κανέναν όρο σε μια ευρύτερη δημοκρατική συμπαράταξη⁷² αλλά θα προάσπιζε την ακεραιότητα της χώρας στο πλευρό των άλλων πολιτικών δυνάμεων⁷³ και ζητούσε ανοικτή συνεργασία με τους φιλελευθέρους.⁷⁴ Είναι ενδεικτικό ότι, για να δικαιολογηθεί θεωρητικά η στρατηγική αυτή, το ΚΚΕ ανακάλυπτε ένα νέο ιστορικό στάδιο που έπρεπε να «ολοκληρωθεί», αυτό του αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού, που δικαιολογούσε απολύτως πολιτικές υπεράσπισης της αστικής δημοκρατίας.⁷⁵

Οπωσδήποτε, σε όλες αυτές τις εξελίξεις καθοριστικό ρόλο έπαιξε το 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που διεξήχθη στις 25 Ιουλίου 1935 στη Μόσχα.⁷⁶ Το συνέδριο αυτό διακοίνωσε ότι ήταν εκ των ων ουκ άνευ η αναγκαιότητα αποκατάστασης της ενότητας δράσης των εργατών για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά ο φασισμός.⁷⁷ Στα πλαίσια αυτά το Παλλαϊκό Μέτωπο θα φτάσει μέχρι του σημείου να ψηφίσει τον Θ. Σοφούλη ως πρόεδρο της Βουλής, στις 6 Μαρτίου 1936, μετά από μυστική συμφωνία με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Μάλιστα, χρειάστηκε και άρθρο του Σ. Σκλάβαινα στο Ριζοσπάστη για να δικαιολογηθεί η πολιτική αυτή στους απορρέοντες οπαδούς του ΚΚΕ.

Πέραν των άλλων, για την επίτευξη των σχεδίων αυτών εμπόδιο συνιστούσε και η απουσία σαφούς στρατηγικής του ευρύτερου σοσιαλιστικού χώρου έναντι

68. Ριζοσπάστης, 13-6- 1935.

69. «Ανοικτό Γράμμα της ΚΕ του ΚΚΕ», 2 Ιουλίου 1935, *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σ. 203-204.

70. «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ», (11 Αυγούστου 1935), ό.π., σ. 213-214.

71. Η επιτυχία του Λαϊκού Μετώπου στις ελληνικές εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935, όπου αποσπά το 9,59% των ψήφων αποτέλεσε μια επιπλέον επιβεβαίωση της στρατηγικής αυτής.

72. ΚΚΕ, *5 χρόνια Αγώνες 1931-1936*, εκδ. 1945, σ. 303.

73. Ό.π., σ. 312.

74. Ό.π., σ. 346.

75. Μάλιστα, έφτασε στο σημείο να κατηγορηθεί από τους σοσιαλιστές ότι υποβάθμιζε την ανάγκη του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, *Σοσιαλιστική Επιθεώρηση*, αρ. 4, Απρίλιος 1933, σ. 103.

76. Ήταν οι Στυλ. Σκλάβαινας, Γ. Ιωαννίδης, Γ. Μιχαηλίδης, Μιχ. Τυρίμος και Μιχ. Σινάκος, Δ. Σακαρέλος, Ν. Πλουμπίδης, Ανδ. Τσίπας.

77. Γ. Δημητρώφ, «Το Ενιαίο Μέτωπο της Εργατικής Τάξης», Εισήγηση στο VII Συνέδριο της ΚΔ, *Ντοκουμέντα του Παγκόσμιου Προοδευτικού Κινήματος*, Αθήνα 1976, σ. 47-49.

των μεγάλων αστικών κομμάτων.⁷⁸ Το κλίμα αναζήτησης τέτοιων συμμαχιών επηρέαζε⁷⁹ και τα εργατικά σωματεία με σοσιαλιστική αναφορά, που πολυδιασπάστηκαν και αυτά.⁸⁰ Έτσι, όταν, τον Ιανουάριο του 1936, το Παλλαϊκό Μέτωπο ζήτησε επιτακτικά την ενοποίηση των τριτοβάθμιων σωματείων, πολλοί φοβήθηκαν ότι η προσκόλληση στο Παλλαϊκό Μέτωπο θα αποδυνάμωνε την ευχέρεια πολιτικών επαφών με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Ο Στρ. Σωμερίτης, ηγετική φυσιογνωμία του ελληνικού σοσιαλιστικού χώρου, απείλησε το κόμμα του με αποχώρηση αν συναινούσε στη συνεργασία με τους κομμουνιστές,⁸¹ άλλοι καταδίκασαν τον ηγεμονισμό του ΚΚΕ, επικαλούμενοι την υβριστική του συμπεριφορά στο παρελθόν,⁸² και άλλοι έσπευσαν με διαγραφές σωματείων του Παλλαϊκού Μετώπου από δευτεροβάθμιες ενώσεις να δημιουργήσουν αρνητικό κλίμα⁸³ και να οριοθετηθούν έτσι εκ προοιμίου απέναντι στο ενδεχόμενο μιας τέτοιας συνεργασίας.⁸⁴ Να σημειωθεί, ότι το Σοσιαλιστικό Κόμμα απέρριψε την πρόταση συνεργασίας, με το αιτιολογικό ότι έτσι θα στερούνταν της πολιτικής αναγνώρισης που θα του προσέφερε μια αυτόνομη κάθοδος στις εκλογές.⁸⁵

Βεβαίως, στα κατώτερα συνδικαλιστικά κλιμάκια, από τον Ιούλιο του 1933,⁸⁶ είχε επιβληθεί *de facto* η ενοποίηση.⁸⁷ Έτσι, παρότι το 7ο Συνέδριο της

78. Γρ. Ψαλλίδας, «Η Σοσιαλιστική Διεθνής ερμηνεύει το φασισμό», *Ιστορικά*, τ. 10, 1989, σ. 168-172.

79. Η πρώτη διάσπαση της ΓΣΕΕ έγινε στα 1926 (3ο Συνέδριο) με εκδίωξη των κομμουνιστών υπό τη συνδρομή της Αστυνομίας της παγκαλικής δικτατορίας. Στις 3 Φεβρουαρίου 1929 το ΚΚΕ, αποκλεισμένο από τις εργασίες από το Δ' Συνέδριο της ΓΣΕΕ ίδρυσε ξεχωριστή συνομοσπονδία την «Ενωτική ΓΣΕΕ». Στις 3 Ιανουαρίου του 1930, με απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών και με τη συνδρομή του Ιδιώνυμου η Ενωτική ΓΣΣΕ των κομμουνιστών διαλύθηκε. Στα 1931 (6ο Συνέδριο) αποχώρησαν οι σοσιαλίζοντες υπό τον Δ. Στρατή και ίδρυσαν τα Ανεξάρτητα Συνδικάτα, που εξελίχθηκαν σε Πανελλαδική Συνομοσπονδία Εργασίας. Βλ. Κ. Θεός, *Τα Εργατικά Συνδικάτα στην Πάλη τους κατά του Φασισμού*, ανατ. Αθήνα 1974, σ. 7.

80. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί Αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927), Επαναστατικές Εξαγγελίες*, τόμ. Γ', Αθήνα 1985, σ. 183-189.

81. Ριζοσπάστης, 17 -1-1936.

82. Η Εκτελεστική Επιτροπή της Β' Διεθνούς στο Παρίσι, στις 13-16 Νοεμβρίου 1934 είχε απορρίψει την πρόταση της Κομμουνιστικής Διεθνούς για σχηματισμό Ενιαίων Μετώπων στην Ευρώπη.

83. Γ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη, Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος» στο *Η Ελλάδα 1936-1949*, ό.π., σ. 236-237.

84. Για τις συνεννοήσεις βλ και Δ. Σαρλής, *Η Πολιτική του ΚΚΕ στον Αγώνα κατά του Μοναρχοφασισμού*, Αθήνα 1981, σ. 345 κ.ε.

85. Σ. Σωμερίτης, *Η Μεγάλη Καμπή*, Αθήνα 1975, σ. 141-142.

86. Για την απεργία αυτή, Β. Μπαρτζιώτας, *60 Χρόνια Κομμουνιστής*, Αθήνα 1986, σ. 83-87.

87. Ανάμεσα στα 1932 και 1933 υπήρξε μια αύξηση του αριθμού των απεργιών κατά 75%. Βλ. και Β. Νεφελούδης, *Μαρτυρίες*, ό.π., σ. 172.

ΓΣΕΕ, στις 14 Οκτωβρίου 1934, επιβεβαίωσε τυπικά την πολυδιάσπαση, δεν κατόρθωσε ουσιαστικά να αποτρέψει τη διαδικασία συγχώνευσης, που θα ολοκληρωθεί στα μέσα του 1936.⁸⁸ Εξαρχής, μεγάλο τμήμα των τότε συνέδρων, είχε ταχθεί ανοικτά υπέρ της ενοποίησης⁸⁹ με τους κομμουνιστές,⁹⁰ ενώ και τα άλλα παράλληλα συνέδρια που διεξήχθησαν (αυτό με επικεφαλής τον Αρ. Δημητράτο και αυτό του Εργατικού Κέντρου Αθήνας του Καλύβα) εξέδωσαν ψηφίσματα υπέρ της ενότητας.⁹¹ Βεβαίως, οι υπάρχουσες δυσκαμψίες συνέτειναν ώστε να καθυστερήσει η τυπική ενοποίηση των ανώτατων συνδικαλιστικών οργανώσεων,⁹² που συντελέστηκε μόνο στις παραμονές της δικτατορίας Μεταξά, μετά από ισχυρή πίεση του Παλλαϊκού Μετώπου.⁹³

Γενικότερα, το ισχυρότερο εμπόδιο στις συγκλίσεις αυτές αποδείχθηκε η ίδια η ιδιομορφία στη δομή της εργατικής τάξης της εποχής. Η διασπορά μεγάλου τμήματός της σε χιλιάδες μικρές επιχειρήσεις, οι εσωτερικές διαιρέσεις και αντιπαραθέσεις λόγω ιδιομορφιών στην αγορά εργασίας, φαινόμενα πατερναλιστικού συνδικαλισμού αλλά και το γεγονός ότι οι κατεξοχήν οργανωμένοι συνδικαλιστικά εργάτες⁹⁴ δεν ξεπερνούν το 1/5 του συνολικού εργατικού δυναμικού, αποτέλεσαν τροχοπέδη.⁹⁵ Κατά τον ίδιο τρόπο η κρατική χειραγώγηση, η γεωγραφική απομόνωση και το γενικευμένο καθεστώς αγροτικής μικρο-ιδιοκτησίας (κάτω των 30 εκταρίων), δεν επέτρεψαν τη συγκρότηση πολιτικής συνείδησης στα αγροτικά στρώματα.⁹⁶

Γι' αυτό και σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο, παρά τις εκκλήσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας το Παλλαϊκού Μετώπου,⁹⁷ εκτός από τη σύμπραξη του Μετώ-

88. Είχε συγκροτήσει Επιτροπές Ενότητας σε δεκάδες σωματεία ήδη από το Μάρτιο του 1936, Ριζοσπάστης 17 και 23 Μαρτίου 1936.

89. Βλ. και Γ. Ζιούτος, «Τα 25 χρόνια του ΚΚΕ και η Εργατική τάξη», άρθρο στην ΚΟΠΕΠ 1943 στο Γ. Ζιούτος, *Επιστημονική Συνάντηση στο Βόλο*, Αθήνα 2000, σ. 157.

90. Κ. Θέος, ό.π., σ. 8.

91. Στ. Σωμερίτης, ό.π., σ. 133.

92. Βλ. και Κ. Φουντανόπουλος, «Εργασία και Εργατικό Κίνημα στην Ελλάδα» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού Αιώνα, Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τόμ. Α', Αθήνα 2002, σ. 321-327.

93. Είχε συγκροτήσει Επιτροπές Ενότητας σε δεκάδες σωματεία ήδη από το Μάρτιο του 1936, Ριζοσπάστης 17 και 23 Μαρτίου 1936.

94. Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935*, Αθήνα 1992, σ. 142-144.

95. Μ. Mazower, ό.π., σ. 342.

96. Δεν είναι τυχαίο ότι στην Ελλάδα δεν έχει συγκροτηθεί κανένα αγροτικό κόμμα, εκτός από το Αγροτικό-Εργατικό του Αλ. Παπαναστασίου, το Αγροτικό Δημοκρατικό του Αλ. Μυλωνά και το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος του Ι. Σοφιανόπουλου, που είχαν μόνο έμμεση σχέση με τα αγροτικά προβλήματα και μικρή απήχηση στους ίδιους τους αγρότες, Βλ. και Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, Αθήνα 1988, σ. 111.

97. Ανακοινωθέν της ΚΟ του Παλλαϊκού Μετώπου, Ριζοσπάστης 11-5-1936.

που Αγροτών και Εργατών του Απ. Βογιατζή,⁹⁸ μόνο το Αγροτικό Κόμμα του Ι. Σοφιανόπουλου προχώρησε εγκαίρως σε πραγματικές συνεννοήσεις.⁹⁹ Αντιθέτως, ο υπόλοιπος αριστερός πολιτικός κόσμος θα παρελκύσει τη συζήτηση,¹⁰⁰ αν και το προτεινόμενο από το Παλλαϊκό Μέτωπο, κοινό διεκδικητικό πρόγραμμα ήταν τελείως στοιχειώδες για να εγείρει πραγματικές αντιδράσεις.¹⁰¹ Στην ουσία, το αντιφασιστικό Μέτωπο κατέγραψε κυρίως τη σύγκλιση εργατικών μαζών, συνδικαλιστικών οργανώσεων και πολιτιστικών φορέων και πολύ λιγότερο των επίσημων πολιτικών δυνάμεων.¹⁰²

Οι μορφές πάλης εναντίον του φασισμού

Το γεγονός αυτό οπωσδήποτε προσδιόρισε και την αποτυχία να αποτραπεί η δικτατορία Μεταξά αφού εξαιτίας των παλινωδιών δεν εξασφαλίστηκε και ο απαιτούμενος χρόνος ώστε να προετοιμαστεί η μαζική αντίδραση στο πραξικόπημα. Ωστόσο, το Παλλαϊκό Μέτωπο και το κίνημα των μαζών που αναπτύχθηκε, θα πετύχει το μεσοπρόθεσμο στόχο του να αποτρέψει τον κοινωνικό εκφασισμό. Είναι ευνόητο ότι το κέντρο βάρους της όλης προσπάθειας αφορούσε στην ιδεολογική διαφώτιση, προκειμένου να αποκαθλωθεί αυτό που για τον Πουланτζά αποτελούσε τον ιδεολογικό πυρήνα όλων των εργατικών φασιστικών λόγων, την ψευδαίσθηση δηλαδή ότι αρκούσε ένας κάποιος εργατικός έλεγχος και ότι ο φασισμός θα επιβοηθούσε την συνεργασία των κοινωνικών εταίρων, με το κράτος σε ρόλο διαιτητή.¹⁰³

Ακριβώς για να περιθωριοποιηθεί μια τέτοια λογική τα εργοτάξια εξελίχθηκαν στην Ελλάδα σε χώρους συστηματικής διαφώτισης ήδη από τα 1931 με αλληλέλληλες πρωτοβουλίες όλων των οργανώσεων της Αριστεράς.¹⁰⁴ Επιπλέον,

98. Γ. Κατσούλης, *Ιστορία του ΚΚΕ*, τόμ. Δ', Αθήνα 1974, σ. 200 κ.ε.

99. Ανακοινωθέν του Αγροτικού Κόμματος, *Ριζοσπάστης*, 22-5-1936.

100. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΚΚΕ ως επιχείρημα υπέρ της ενότητας χρησιμοποιούσε δηλώσεις του αρχηγού της αριστερής τάσης του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Ισπανίας Λ. Καμπαγιέρο, *Ριζοσπάστης*, 12-4-1936.

101. Η διασφάλιση της ελευθερίας της συνείδησης, η οργάνωση αιρετής αυτοδιοίκησης, η καταπολέμηση της αισχροκέρδειας, η τιμωρία των καταχραστών του δημοσίου χρήματος, η καθιέρωση 15μερης άδειας στους εργαζόμενους κάθε έτος.

102. «Συμφωνητικό Αγροτικού Κόμματος και ΚΚΕ», *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σ. 395-401.

103. Βλ. Ν. Πουλαντζάς, ό.π., σ. 77-85.

104. Για παράδειγμα, στη διάλεξη που οργάνωσε με θέμα την κατάσταση στη Γερμανία στις 4 Φεβρουαρίου 1932 το τροτσκιστικό περιοδικό «Σπάρτακος» εξέφρασε τις απόψεις του και ο Μ. Πορφυρογένης από το ΚΚΕ Σπάρτακος, *Περιοδικό της Αριστερής Αντιπολίτευσης στο ΚΚΕ*, 1930-1932, Αθήνα 1986, σ. 19-24.

οι εκδηλώσεις για την εργατική Πρωτομαγιά συνδυάστηκαν με αντιπολεμικές διαδηλώσεις, ακόμα και μέσα σε στρατώνες.¹⁰⁵ Ειδικά από τα 1932 και μετά, όταν ορίστηκε η 1η Αυγούστου ως παγκόσμια αντιπολεμική μέρα, διεξάγονταν κάθε χρόνο δεκάδες εκδηλώσεις, παρά τις προληπτικές συλλήψεις και τις επιθέσεις της Αστυνομίας. Στις 27-28 Αυγούστου 1932 κυκλοφόρησε και η Αντιπολεμική Διακήρυξη με τις υπογραφές των Βάρναλη, Γληνού, Κορδάτου, Κοτοπούλη, Αυγέρη, Μπαστιά, Πανσέληνου κ.λπ.

Όταν δε η Συνδικαλιστική Διεθνής του Άμστερνταμ πρότεινε τη διοργάνωση αντιφασιστικού συνεδρίου στην Ελλάδα στα 1933, και η Κομμουνιστική Διεθνής συγκατένευσε, ξεκίνησαν αλλεπάλληλες κοινές συσκέψεις στα εργατικά σωματεία.¹⁰⁶ Απόρροια αυτού ήταν η ίδρυση Αντιφασιστικής Επιτροπής από τη ΓΣΕΕ στις 28 Ιανουαρίου 1934, και η συγκρότηση από το Εργατικό Κέντρο Αθήνας του Αντιφασιστικού Μετώπου Εργαζομένων.

Από την πλευρά των λογοτεχνών και των διανοουμένων, στα μέσα Δεκεμβρίου του 1933, δημιουργήθηκε μια νέα αντιφασιστική Επιτροπή (Χρ. Ευελπίδης, Ν. Καρβούνης, Α. Θεοδωροπούλου κ.λπ.) για την υπεράσπιση των θυμάτων του χιτλερισμού και διενεργήθηκαν πολλαπλοί έρανοι.¹⁰⁷ Η επιτροπή αυτή εξασφάλισε τις συμμετοχές της Μ. Κοτοπούλη, του Π. Καραπάνου, του Π. Νιρβάνα, του Α. Σβώλου, του Κ. Ουράνη, του Θρ. Καστανάκη κ.λπ. Στις 26 Μαρτίου 1934 η δίκη του Ν. Καρβούνη για τον πρόλογό του στο βιβλίο *Καστανή Βίβλος*, που καταδίκασε τα εγκλήματα του Χίτλερ στη Γερμανία, εξελίχθηκε σε μια μαζική συγκέντρωση διαμαρτυρίας.¹⁰⁸

Την 1η Απριλίου 1934 συνήλθε έκτακτη Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΓΣΕΕ ώστε να οργανωθούν αντιφασιστικά σεμινάρια στους εργατικούς χώρους, ενώ πέντε μέρες αργότερα κυκλοφόρησε «Διακήρυξη» κατά του φασισμού ώστε να οργανωθεί αντιφασιστικό συνέδριο. Αν και τελικά το απαγόρευσε η Αστυνομία, τον Ιούνιο του 1934, συνήλθε Πανελλαδική Αντιφασιστική Συνδιάσκεψη με εκατοντάδες συνέδρους, σε πείσμα μάλιστα τις επίθεσης που δέχθηκαν από την Αστυνομία τα γραφεία της Αντιφασιστικής Επιτροπής Αγώνα στην Αθήνα. Στις 29 Ιουλίου 1934 απαγορεύθηκε και το Αντιφασιστικό Συνέδριο Νέων αφού όμως είχε συντελεστεί η απαραίτητη ζύμωση και είχαν εκλεγεί ως αντιπρόσωποι νέοι εργάτες από δεκάδες εργοστάσια.¹⁰⁹ Νέες διαδηλώσεις ξέσπασαν στις 16 Οκτωβρίου 1935 ως αντίδραση στην κυβερνητική πρόθεση να παραδοθούν

105. Οι περισσότεροι τιμωρήθηκαν με πενταετείς φυλακίσεις και 3 χρόνια εξορία, Δ. Λιβιεράτος, τόμ. Δ', ό.π., σ. 57.

106. Ό.π., σ. 100-102.

107. Η Επιτροπή αυτή εξασφάλισε τις συμμετοχές της Μ. Κοτοπούλη, του Π. Καραπάνου, του Π. Νιρβάνα, του Α. Σβώλου, του Κ. Ουράνη, του Θρ. Καστανάκη κ.λπ.

108. Δ. Λιβιεράτος, τόμ. Δ', ό.π., σ. 199.

109. Β. Μπαρτζιώτας, *60 Χρόνια Κομμουνιστής*, ό.π., σ. 106-107.

στη Γερμανία 5 αντιφασίστες που είχαν καταφύγει στην Ελλάδα. Στις αρχές της επόμενης χρονιάς, ματαιώνεται και η φιλοφασιστική διάλεξη του δημάρχου Αθηναίων Κ. Κοτζιά, στο Ιταλικό Ινστιτούτο ενώ οι αντιφασιστικές διαλέξεις πληθαίνουν.

Η όλη διαδικασία κορυφώνεται τον Ιανουάριο του 1936, όπου στο θέατρο «Αλάμπρα» στην Πατησίων με κύριο ομιλητή τον παιδαγωγό Δ. Γληνό και στην εκδήλωση στον κινηματογράφο «Έντεν» του Θησείου,¹¹⁰ διακοινώνεται η αποφασιστικότητα του Παλλαϊκού Μετώπου να ματαιώσει κάθε μορφής πραξικόπημα. Αντίστοιχου περιεχομένου ήταν και οι διαλέξεις της «Ένωσης υπέρ των Ελευθεριών» των Α. Σβώλου, Ν. Βέη, και Π. Νιρβάννα, ιδίως στα πανεπιστήμια αλλά και το θέατρο «Ακροπόλ».¹¹¹

Να σημειωθεί, ότι την ίδια στιγμή όλα τα έντυπα των αριστερών οργανώσεων πληροφορούν συστηματικά τους αναγνώστες τους για τις εξελίξεις σε Γερμανία και Ιταλία, αλλά και στα Βαλκάνια. Μάλιστα, πέραν των καθηαυτό πολιτικών εντύπων (της Σοσιαλιστικής Επιθεώρησης, του Ριζοσπάστη του Σπάρτακου κ.λπ.),¹¹² ακόμα και λογοτεχνικά περιοδικά,¹¹³ όπως το «Σήμερα» με συνεργασίες των Παράσχου, Ουράνη, Παπατσώνη, και η «Νέα Επιθεώρηση» που ελεγχόταν από το ΚΚΕ υποδαυλίζουν το αντιφασιστικό κλίμα.

Δεν είναι επομένως τυχαίο ότι ούτε ο αθλητισμός έμεινε ανέγγιχτος. Σε ανταπάντηση των Ολυμπιακών Αγώνων του Βερολίνου, στα πλαίσια διεξαγωγής της δημοκρατικής Ολυμπιάδας της Βαρκελώνης, τον Ιούλιο του 1936, δημιουργήθηκε η «Λαϊκή Ολυμπιακή Επιτροπή». Μέσω αυτής μεταφέρθηκαν με εράνους Έλληνες αθλητές στη Βαρκελώνη και μάλιστα, αν και τελικά οι αγώνες ματαιώθηκαν, λόγω του βομβαρδισμού του σταδίου από τις δυνάμεις του Φράνκο, πρόλαβε ο αθλητής Αδαμίδης να παρελάσει με την ελληνική σημαία.

Λίγο αργότερα στην Αθήνα διεξάγεται το Πανελλήνιο Φιλειρηνικό Συνέδριο με 500 συνέδρους, το οποίο συνοδεύεται από διαδηλώσεις και οδομαχίες με την Αστυνομία, ενώ στις 28 Ιουλίου 1936 η ΓΣΕΕ ενοποιείται με την Ενωτική του Παλλαϊκού Μετώπου, και καλούν σε γενική απεργία, στις 5 Αυγούστου 1936, την οποία θα ματαιώσει η δικτατορία.

110. Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1909-1940*, Αθήνα 1977, σ. 395.

111. Στ. Σωμερίτης, ό.π., σ. 147.

112. Ό.π., σ. 112.

113. Τ. Καγιαλής, «Λογοτεχνία και Πνευματική ζωή», *Ιστορία της Ελλάδος του 20 αιώνα*, τόμ. Β2', σ. 310 κ.ε.

Η πολιτική πάλη - Η πρακτική άμυνα στη βία των φασιστικών οργανώσεων

Πέρα, όμως από τον τομέα της διαφώτισης, καθοριστική υπήρξε η συμβολή του πολιτικού ακτιβισμού εις βάρος των φασιστικών οργανώσεων. Δεδομένου ότι ο ακτιβισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στην Ιταλία και στη Γερμανία υπέρ του φασισμού,¹¹⁴ στην Ελλάδα οι αριστερές οργανώσεις απάντησαν άμεσα. Έπρεπε πάση θυσία να μην επιτραπεί αυτό που έγινε στην Ιταλία, όπου ο φασιστικός ακτιβισμός είχε διαφημίσει την αδυναμία του κράτους να προστατεύσει τους «νοικοκυραίους», εν αντιθέσει με τις φασιστικές ομάδες που διεκδικούσαν τον ρόλο του χωροφύλακα της κοινωνικής ευταξίας.¹¹⁵

Ήδη από το Μάρτιο του 1932, η 4η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ είχε θέσει ως στόχο της την οργάνωση «μαζικής αυτοάμυνας» κατά του φασισμού.¹¹⁶ Μάλιστα, στις 5 Νοεμβρίου 1934, αποφασίστηκε να συγκροτηθούν ακόμα και αντιφασιστικές πενταρχίες και δεκαρχίες σε εργοστάσια και συνοικίες, στο στρατό και στην ύπαιθρο, ώστε να αντιμετωπιστεί η δράση των παρακρατικών και των φασιστών.¹¹⁷ Λίγο αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου 1934, η Ενωτική ΓΣΕΕ πρότεινε σχέδια για την πρακτική αντιμετώπιση των φασιστικών συμμοριών.¹¹⁸ Για το ενδεχόμενο δε αποτροπής ενός πραξικοπήματος αποφασίστηκε να τεθούν σε ετοιμότητα εργατικές και αγροτικές λαϊκές συγκεντρώσεις.¹¹⁹ Την 1η Μαρτίου του 1935 το ΠΓ του ΚΚΕ κάλεσε σε ευρύτερη σύσκεψη όλους τους γραμματείς των περιφερειακών του οργανώσεων, ώστε να επιτευχθεί ο καλύτερος δυνατός συντονισμός. Ένα μήνα μετά, τον Απρίλιο του 1935, η 3η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ προσπάθησε να δημιουργήσει ενώσεις αντιφασιστικής δράσης και μέσα στο στράτευμα.¹²⁰

Συγκροτούνται, παράλληλα, αντιφασιστικές επιτροπές σε μια σειρά πόλεις, (Δράμα Βόλο, Κιλκίς),¹²¹ διενεργείται στρατολόγηση εργατών σε ομάδες κρούσεις κατά φασιστών και υπογράφεται στη Θεσσαλονίκη αντιφασιστικό Σύμφωνο μεταξύ της εκλογικής επιτροπής του Ενιαίου Μετώπου και του Σοσιαλιστικού Κέντρου της πόλης. Στις 19 Απριλίου 1936, οργανώνονται εκτεταμένα αντιφα-

114. Σ. Χάφνερ, ό.π., σ. 146.

115. C. Seton-Watson, *Italy from Liberation to Fascism*, London 1967, σ. 613-619.

116. ΚΚΕ, *Σαράντα Χρόνια Αγώνες, 1918-1958*, Αθήνα 1964, σ. 319.

117. «Απόφαση της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ», (Νοέμβριος του 1934), *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σ. 110.

118. Γ. Κατσούλης, *Ιστορία του ΚΚΕ*, τόμ. 4, Αθήνα 1976, σ. 62.

119. Β. Νεφελούδης, *Ακτίνα Θ'*, ό.π., σ. 65.

120. ΚΚΕ, *Σαράντα Χρόνια Αγώνες, 1918-1958*, Αθήνα 1964, σ. 406.

121. Ριζοσπάστης, 1-1-1935.

σιστικά συλλαλητήρια με τη μορφή παρελάσεων στους δρόμους ως αντίπραξη στις μεθοδεύσεις των φασιστών.¹²²

Για να αποτραπεί ο έλεγχος των απεργιών από φασίστες, όπως έγινε στη Ιταλία και τη Γερμανία,¹²³ στην Ελλάδα οχυρώθηκαν τα εργοστάσια με απεργιακές φρουρές κατά το πρότυπο των *Arditi del Popolo* της Ιταλίας. Έτσι αντιμετωπίζονται βαθμηδόν όλες οι επιθέσεις φασιστών κατά απεργιακών επιτροπών.¹²⁴ Να σημειωθεί, ότι οι συγκρούσεις αυτές έπαιρναν ανοικτά το χαρακτήρα ενός ιδιότυπου πολέμου αφού από τα μέσα του 1933 οι φιλοφασιστικές οργανώσεις ξεκίνησαν διαδικασία συγκρότησης Ταγμάτων Εφόδου, και μοιράστηκαν στολές, εξαρτήσεις, και οπλισμός.¹²⁵

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση αντιμετώπισης της φασιστικής οργάνωσης Εθνική Ένωσις Ελλάδος (ΕΕΕ).¹²⁶ Όταν στις 29 Ιουνίου 1931 έβαλαν φωτιά στο συνοικισμό Κάμπελ στη Θεσσαλονίκη, το Εργατικό Κέντρο της πόλης ανέλαβε την προστασία των Εβραίων. Οργανώθηκαν εργατικές φρουρές και κατέστη δυνατό οι κάτοικοι του συνοικισμού να γυρίσουν στα σπίτια τους.¹²⁷ Τα ίδια έγιναν και σε μια ανάλογη απόπειρα φασιστών τον Μάιο του 1932 αλλά και στις 4 Απριλίου 1933, όταν μετά από διαμαρτυρία της ισραηλιτικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, αντιφασίστες διαδηλωτές πετροβόλησαν το γερμανικό προξενείο.

Με τον ίδιο τρόπο, όταν τα φασιστικά ΕΕΕ, στις 23 Ιουνίου 1933, προσπάθησαν να παρελάσουν στους δρόμους της Αθήνας και μάλιστα έφεραν υποστηρικτές τους με τρένα από τη Μακεδονία, το ΚΚΕ, οι αρχειομαρξιστές και το Εργατικό Κέντρο της Αθήνας συγκρούστηκαν μαζί τους και ματαίωσαν την παρέλαση. Τους ανάγκασαν να γυρίσουν στη Θεσσαλονίκη, αφού παρά την επίθεσή τους στα γραφεία του Ριζοσπάστη, όπου αλλού εμφανίστηκαν, λιθοβολήθηκαν.¹²⁸

122. Είχε προηγηθεί μια ογκώδης φοιτητική κινητοποίηση το Μάρτιο του 1936 στη Θεσσαλονίκη, στην οποία συμπαράσταθηκε ο λαός της πόλης. Χρ. Λάζος, *Το Ελληνικό Φοιτητικό Κίνημα 1821-1973*, Αθήνα 1987, σ. 254-255.

123. Στη Γερμανία έγιναν πραγματικές μάχες με κομμουνιστικές οργανώσεις στους δρόμους για να ελεγχθούν οι εργατικές γειτονιές του Βερολίνου, E. Rosenhaft, *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929-1933*, Cambridge 1983, σ. 23 κε.

124. Σε μια από αυτές, στις 8 Αυγούστου 1932, εκτός από τους 8 τραυματίες σκοτώθηκε και μια καπνεργάτρια ενώ μία εβδομάδα αργότερα εισέβαλαν στο σωματείο ξυλουργών της Θεσσαλονίκης τραυματίζοντας σοβαρά έναν εργάτη. Δ. Λιβιεράτος, τόμ. Δ', ό.π., σ. 61-62.

125. Ζήτησαν, μάλιστα, στις 9 Απριλίου 1933, και αναγνώριση από το κράτος.

126. Χαρακτηριστικό της επιρροής της στη Θεσσαλονίκη ήταν ότι στα εγκαίνια του κέντρου της στην πόλη χαιρέτησαν ο Στ. Γονατάς, γενικός διοικητής Μακεδονίας και ο Λεων. Ιασονίδης υπουργός Πρόνοιας, αμφότεροι τοποθετημένοι από τον Βενιζέλο. Δ. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 103-104.

127. Β. Νεφελούδης, *Ακτίνα Θ'*, ό.π., σ. 27.

128. Β. Νεφελούδης, *Μαρτυρίες*, ό.π., σ. 171.

Στις συγκρούσεις, μάλιστα, αυτές σκοτώθηκαν δύο αριστεροί εργάτες.¹²⁹ Νέα επίθεση δέχθηκαν τα γραφεία του Ριζοσπάστη από την οργάνωση «Τρίαινα» στις 16 Δεκεμβρίου 1933 που και αυτή αποκρούστηκε αποτελεσματικά.¹³⁰

Ταυτόχρονα, εργάτες διέλυσαν όλες τις φασιστικές συγκεντρώσεις που σχεδιάστηκαν, όπως αυτή της οργάνωσης των «Συνεργαζόμενων Σωματείων» που διεκδικούσε, στις 4 Φεβρουαρίου 1935, να τεθεί εκτός νόμου η Αριστερά. Και αυτό παρά το γεγονός ότι εξαιτίας των ενεργειών τους αυτών, κάποιοι εργάτες καταδικάζονταν σε πολυετείς φυλακίσεις και εξορίες.¹³¹

Είναι, όμως, εξίσου σημαντικό ότι όλες οι απεργιακές κινητοποιήσεις που διεξήχθησαν στην Ελλάδα, τουλάχιστον μετά τα 1934, διέθεταν κάποιο βαθμό πειθαρχίας, ελέγχονταν από απεργιακές φρουρές,¹³² και εκτόνωσαν σχετικά ομαλά την κοινωνική δυναμική, παρά την αγανάκτηση από την εκτεταμένη αστυνομική βία, χωρίς τυφλές ενέργειες. Μόνο στα 1934 έγιναν υπό τον έλεγχο του Παλλαϊκού Μετώπου 400 απεργίες και 10 αγροτικές κινητοποιήσεις, στις οποίες έλαβαν μέρος 150.000 άνθρωποι. Σε αυτές δολοφονήθηκαν 10 εργάτες, τραυματίστηκαν 300 και 3.725 άτομα συνελήφθησαν.¹³³

Να σημειωθεί, ότι το Παλλαϊκό Μέτωπο έφτασε σε τέτοιο σημείο ετοιμότητας ώστε να σχεδιάζει ακόμα και την απόκρουση ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος. Το σχέδιο προέβλεπε την αναπαραγωγή του μοντέλου της Γαλλίας στα 1934, όταν οι Γάλλοι φασίστες,¹³⁴ στις 6 Φεβρουαρίου 1934, επιχείρησαν να καταλύσουν τη γαλλική δημοκρατία.¹³⁵ Τότε, η κακή οργάνωση του πραξικοπήματος αλλά κυρίως η γενική κινητοποίηση και η απεργία των γαλλικών συνδικαλιστικών οργανώσεων, την απέτρεψαν.¹³⁶ Στο 6ο του Συνέδριο, το Δεκέμβριο του 1935, με βάση αυτό το παράδειγμα, το ΚΚΕ προχώρησε στην προετοιμασία μαζικών εκδηλώσεων ώστε να παρεμποδιστούν πιθανές κινή-

129. Βλ. Δ. Λιβιεράτος, τ. Δ', ό.π., σ. 117-119.

130. Ριζοσπάστης, 30-1 και 3-2-1935.

131. Στην Νίκαια για παράδειγμα τρεις εργάτες καταδικάστηκαν, τον Απρίλιο του 1933 σε τρία χρόνια φυλακή και 14 σε ενάμισι χρόνο.

132. Αντίθετα, όπως σημειώνει ο Ν. Πουλαντζάς, ο φασισμός κυριάρχησε στο κοινωνικό πεδίο επειδή είχε την ευελιξία την ίδια στιγμή που επιδίδεται σε συστηματικές επιθέσεις εναντίον των οργανώσεων της εργατικής τάξης και «σπάει» απεργίες, να συμμετέχει συχνά σε αγώνες της και οργανώνει ακόμα και σκληρές διεκδικητικές απεργίες, Ν. Πουλατζάς, ό.π., σ. 188-190 και 216-226.

133. Δ. Λιβιεράτος, τόμ. Δ', ό.π., σ. 224.

134. Και στην Γαλλία ο φασισμός είχε τις δικές του ισχυρές οργανώσεις, G. Mosse, *Masses and Man, Nationalist Perceptions of Reality*, New York 1980, σ. 164.

135. Ο Ριζοσπάστης αναμετέδιδε με λεπτομέρειες όλες τις αντιφασιστικές εκδηλώσεις στο Παρίσι στα 1934, Ριζοσπάστης, 12-2-1935.

136. Ο. Φόστερ, ό.π., σ. 106-107.

σεις του στρατού αλλά και όπλων και πολεμοφοδίων σε σιδηροδρόμους και σε λιμάνια.¹³⁷

Συνολικά, εξαιτίας αυτής της κινητικότητας το Παλλαϊκό Μέτωπο πέτυχε να εντάξει στο εσωτερικό του,¹³⁸ εκτός από εργάτες, παραδοσιακά και νέα μικροαστικά στρώματα, επαγγελματίες, και τμήμα του μεσαίου κοινωνικά χώρου. Για να γίνει, όμως, αυτό η κάθε κομματική οργάνωση του ΚΚΕ έφτασε στο σημείο να συμπληρώσει το κομματικό της πρόγραμμα με γενικότερες διεκδικήσεις.¹³⁹ Μάλιστα, δεδομένου ότι ειδικά οι δημοσιούπαλληλικές οργανώσεις, λόγω των κυβερνητικών απαγορεύσεων, είχαν αποδιοργανωθεί, απαιτήθηκε ο προσωπικός ηρωισμός των ηγετών της Πανυπαλληλικής Επιτροπής, Παν. Δαμασκόπουλου και Ν. Πλουμπίδη ώστε ιδιαίτερα μετά τις 21 Μαρτίου 1933 να ενταχθούν και αυτές στο γενικότερο διεκδικητικό κλίμα.¹⁴⁰

Οι κοινωνικές αυτές συνθέσεις που αποδείχθηκαν καθοριστικές στη Γερμανία και άλλες χώρες υπέρ του φασισμού,¹⁴¹ στην Ελλάδα έγιναν υπό αριστερό έλεγχο, αν και αυτό υποχρέωσε τις κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ να εγκαταλείψουν ακόμα και την κομματική τους φρασεολογία. Το ίδιο συνέβη και με τον αγροτικό χώρο. Έναντι μιας μυστικοποιημένης προβολής κάποιας ανύπαρκτης κοινότητας συμφερόντων που καλλιεργούσε ο φασισμός,¹⁴² το ΚΚΕ διέλυσε ακόμα και τις κομματικές του οργανώσεις για να δημιουργηθεί ένα παναγροτικό κόμμα που θα επιβληθούσε την αντιφασιστική συσπείρωση.¹⁴³ Να σημειωθεί, ότι στη Γερμανία η στροφή του ναζιστικού κόμματος στους αγρότες που αναστέναζαν λόγω της εισόδου ξένων προϊόντων στην γερμανική αγορά

137. «Το 6ο Συνέδριο του ΚΚΕ», (Δεκέμβριος 1935), *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σ. 291, 295-296.

138. Το Παλλαϊκό Μέτωπο εξέθετε αναλυτικό πολιτικό πρόγραμμα για εργάτες, αγρότες, μικροϊδιοκτήτες, παλαιούς πολεμιστές, *Ριζοσπάστης*, 22-1-1936.

139. Με βάση Έκθεση που υποβλήθηκε στο 6ο Συνέδριο του ΚΚΕ (Δεκέμβριος του 1935) για τα συμπεράσματα του 7ου Συνεδρίου της ΚΔ, το βασικό λάθος του ΚΚ Γερμανίας που έφερε τους Εθνικοσοσιαλιστές στην εξουσία ήταν η σύγχυση του τι ήταν φασιστικό και τι όχι, με αποτέλεσμα να αποκοπεί το κόμμα από ευρύτερες μάζες του πληθυσμού. Το ίδιο το ΚΚΕ δεν είχε απαλλαγεί από τέτοια λάθη. Έκθεση Πεταλίδη, *Ριζοσπάστης*, 9-1-1936.

140. Καθοριστική αποδείχθηκε η σημασία της ενσωμάτωσης των Παλαιών Πολεμιστών, του κινήματος των θυμάτων και των αναπήρων πολέμου. Για τα κινήματα αυτά, *Πόλεμος κατά Πολέμου*, Αποφάσεις του 1ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού, Αθήνα 1924, σ. 17 κε. Κυρίως, όμως, των προσφύγων, γεγονός που αντανακλούσε και τη μετατροπή των τελευταίων από εύπορους Μικρασιάτες σε εργάτες και αγρότες που δεν είχαν να ελπίζουν στο υποτιθέμενο επεκτατικό πρόγραμμα του Βενιζέλου ή την επάνοδό τους στις «χαμένες πατρίδες».

141. R. O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, London 2004, σ. 66-67.

142. Ν. Πουланτζάς, ό.π., σ. 188.

143. «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ», *Ριζοσπάστης* 2-2-1936.

από τη δεκαετία του 1920, έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ραγδαία ανάπτυξη του ναζιστικού κόμματος.¹⁴⁴

Μάλιστα, το ΚΚΕ, δεδομένου ότι το «Μακεδονικό» αποτελούσε το κύριο εμπόδιο για μια ευρύτατη πολιτική σύγκλιση, έφτασε στο σημείο να διαφημίζει τον πατριωτισμό του,¹⁴⁵ θα εγκαταλείψει πλήρως το παλιό σύνθημα περί ανεξάρτητης Μακεδονίας¹⁴⁶ και κάθε άλλη διεθνιστική αναφορά, εγκαινιάζοντας την περίοδο όπου το ΚΚΕ θα θεωρεί το «εθνικό», προσδιοριστικό στοιχείο της πολιτικής του.¹⁴⁷ Η προσπάθεια της εθνικής ανεξαρτησίας αναγορεύθηκε σε υπέρτατο καθήκον¹⁴⁸ και ο γραμματέας του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδης θα φτάσει μέχρι του σημείου να προτείνει ακόμα και το μετασχηματισμό του Λαϊκού Μετώπου σε «Εθνικό Μέτωπο» ώστε το ΚΚΕ να γίνει «πρωταθλητής στον πατριωτισμό».¹⁴⁹

144. R. O. Paxton, ό.π., σ. 65.

145. Διά στόματος του Γκ. Δημητρώφ δεν είχε κανείς το δικαίωμα να προσβάλει, εν ονόματι του προλεταριακού διεθνισμού, τα εθνικά αισθήματα των πλατιών εργαζόμενων μαζών. Μάλιστα, είπε χαρακτηριστικά: «Δεν έχω κανένα λόγο να ντρέπομαι επειδή είμαι Βούλγαρος», Γ. Δημητρώφ, ό.π., σ. 76, 78.

146. Ενώ μέχρι και το 5ο Συνέδριο (Μάρτιος του 1934) επιμένει στην αναγνώριση στις εθνικές μειονότητες της Μακεδονίας του δικαιώματος αυτοδιάθεσης μέχρι αποχωρισμού, «Το 5ο Συνέδριο του ΚΚΕ», Μάρτιος 1934, *Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 4, ό.π., σ. 49, με το «Μανιφέστο της ΚΕ του ΚΚΕ» στις 15 Νοεμβρίου 1934 έθετε απλά θέμα εθνικής και πολιτικής ισοτιμίας, *Ριζοσπάστης*, 18-11-1934.

147. Για το θέμα βλ. Αλ. Παπαπαναγιώτου, *Το Μακεδονικό Ζήτημα και το Βαλκανικό Κομμουνιστικό Κίνημα, 1918-1939*, Αθήνα 1992, σ. 49-86.

148. ΚΚΕ, *5 Χρόνια Αγώνες 1931-1936*, ό.π., σ. 313.

149. Το ΚΚΕ διακήρυξε πλέον την πλήρη αντικατάσταση του παλιού συνθήματος για ανεξάρτητη Μακεδονία και Θράκη επειδή αυτό υπαγόρευαν και οι απαιτήσεις του αντιφασιστικού αγώνα και του ελληνικού λαϊκού μετώπου, Ν. Ζαχαριάδης, *Θέσεις*, ό.π., σ. 16.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΕΣ

Μαυρομικάλη 39, 10680, Αθήνα Τηλ. 210 3601956 • Φαξ 210 3610445
www.stochastis.gr • info@stochastis.gr